

erfgoedprockels ●

● fort liefkenshoek beveren

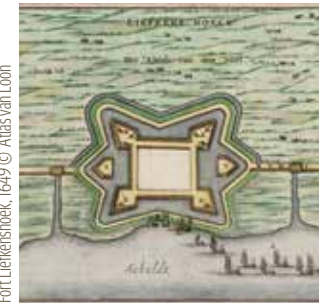

● fort liefkenshoek beveren

SCHILDKRACHTIG PLAN VAN DE GROOTE EXPEDITIE, OP DE WRSTER-SCHIEDEN, IN AUGUSTUS 1809; aantewende de moeijelijkheid van het andersz tot ANTWERPEN.

Plan van de mislukte Britse Walcherenexpeditie in 1809 door A. Lutz, naar een tekening van James Pattison Cockburn
In het midden, rechts, staat fort Liefkenshoek afgebeeld. © Rijksmuseum Amsterdam

Fort Liefkenshoek, 1649 © Atlas van Loon

“Liefkenshoek, in het Land van Ketenesse, is de beste Vesting, welke de Staaten in dezen oord bezitten.”
Citaat uit het negende deel (Zeeland) van ‘De tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden’ uitgegeven door Amsterdamer Isaac Tirion in 1751.

Tussen 1568 en 1648 woedt in de Nederlanden een burgeroorlog. Het volk heeft de wapens opgenomen tegen zijn vorst, Filips II. Deze laatste heerst niet alleen over de Lage Landen, maar over een wereldrijk, geërfd van zijn vader keizer Karel V. Filips II opereert met zijn regering vanuit Spanje en voert een centraliserende politiek en een repressief katholiek beleid. De Nederlandse edellieden, die zich uitgesloten voelen van de macht, zoeken aansluiting bij het gewone volk dat zwaar te lijden heeft onder een aanhoudende economische crisis. Alle bevolkingsgroepen snakken bovendien naar godsdienstvrijheid: vrijheid om een geloof te kiezen en te belijden, zonder daarvoor vervolgd en bestraft te worden. Deze mix van onmacht, onvrede en onrust, vormt een kruitvat dat in 1566 explodeert. In Steenvoorde (nu Frans-Vlaanderen) wordt de inboedel van een kerk na een hagenpreek aan diggelen geslagen en geplunderd. Het is de aanleiding voor de Beeldenstorm, die als een vuurtje over de Lage Landen loopt. Als gevolg van de repressie die erop volgt, breekt een burgeroorlog uit, de Tachtigjarige Oorlog.

De forten Liefkenshoek en Lillo, op beide oevers van de Schelde.
Detail uit Frans Hogenberg, ‘De vernietiging van de brug van Farnes’
© Museum Plantin Moretus Antwerpen

Vanaf 1576 staan de belangrijkste steden en grote delen van het platteland onder controle van de opstandelingen. Het kosmopolitische Antwerpen, de economische draaischijf van de Nederlanden, werpt zich op als feitelijke hoofdstad van de opstandige gewesten. In 1579 geeft Willem van Oranje, de leider van de opstand, het bevel om aan weerszijden van de Schelde twee nieuwe forten op te werpen, de tweelingforten Lillo en Liefkenshoek. Ze moeten Antwerpen beschermen en de af- en aanvoer van goederen, munitie en proviand over water vrijhouden. Het fort Liefkenshoek is oorspronkelijk niet meer dan een snel gebouwde aarden schans, een klein fort grenzend aan de Liefkinne, een geul ten zuiden van de Doelpolder. De plaats waar de Antwerpenaren de schans laten oprichten, is strategisch gekozen: op het aansluitingspunt van de dijk tussen de Doel- en de Sint-Anna-Ketenispolder met de Scheldedijk. Het fort controleert zo ook het laaggelegen omringende poldergebied. Via twee sluizen kan dat onder water worden gezet. De opstandelingen maken gebruik van het Twaalfjarig Bestand, een wapenstilstand tussen 1609 en 1621, om de schans te vervangen door een volwaardig fort.

De site

Het fort heeft een vierkant grondplan, met vier uitgebouwde hoeken waarop kanonnen staan opgesteld: bastions of bolwerken. Die bastions kregen in Liefkenshoek klinkende namen: Oranje, Middelburg, Vlissingen en Zeeland. In de Oostenrijkse periode werden ze omgedoopt tot Kruisschans, De Perel, Kieldrecht en Doel. Op het noordwestelijke bastion Zeeland (Doel) stond tijdens de Staatse periode een houten staakmolen. In de tweede Nederlandse periode kreeg de aarden binnenomwalling een bakstenen steunmuur met in de hoeken een remise voor de opslag van de munitie en aan de twee zijden een stenen trap naar het bastion. De remise en de keermuur zijn vandaag nog duidelijk waarneembaar achter de latrines en het zuidwestelijke bastion. In de verdedigingsgracht aan noordwest- en zuidoostzijde bevonden zich twee vooruitgeschoven ravelijnen, voor extra geschut ter verdediging van de courtines. De ravelijnen zijn omstreeks 1815 verwijderd. Ze waren militair niet langer nodig.

Fort Liefkenshoek door de eeuwen heen

- 1568–1648 Tachtigjarige Oorlog
- 1579 Bouw van de schansen Liefkenshoek en Lillo
- 1585 Antwerpen Spaans, Liefkenshoek Staats
- 1609–1621 Twaalfjarig Bestand
- 1614 David van Orliens ontwerpt een nieuw fort
- 1638 De slag van Kallo. Overwinning van Spanje op de Staatse
- 1648–1786 Eerste Nederlandse of Staatse periode
- 1648 Vrede van Münster
- 1742–1748 Oostenrijkse Successieoorlog
- 1784 Keteloorlog
- 1786 Verdrag van Fontainebleau: Liefkenshoek Oostenrijks
- 1794–1815 Franse periode: Franse legers veroveren Liefkenshoek
- 1810 Drukke bouwactiviteiten op de site
- 1815–1830 Tweede Nederlandse periode
- 1830–1832 Belgische onafhankelijkheid – strijd om de Schelde
- 1839 Nederland draagt Liefkenshoek en Lillo over aan België
- 1849–1952 Lazaret van quarantainedienst op de Schelde
- 1863 Schelde tolvrij
- 1914–1918 Wereldoorlog I. Duitse bezetting
- 1940–1944 Wereldoorlog II. Duitse bezetting
- 1945–1961 Basis Belgische marine
- 1964–1973 Sociaal vakantieoord voor militairen
- 1980 Gemeente Beveren eigenaar
- 1985 Beschermd monument op 14 juni
- 2005–2012 Inrichting bezoekers- en belevingscentrum

Een relict van de Tachtigjarige Oorlog

Het fort Liefkenshoek is gebouwd volgens de principes van het Nederlands Vestingstelsel, een eenvoudige en vrij goedkope methode van militaire vestingbouw, ontwikkeld en geperfectioneerd door Nederlandse ingenieurs zoals David Orliens, Johan van Rijswijck, de uit Brugge afkomstige Simon Stevin en Menno van Coehoorn. Door de introductie van ijzeren kogels en de toegenomen vuurkracht van de

artillerie werden vestingmuren vanaf de 15de eeuw erg kwetsbaar voor belegeringen. Een aarden fort met brede grachten en versterkte bastions bood dan ook een betaalbaar en valabel alternatief voor de zeer dure en tijdrovende stenen vestingbouw. In die beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog moesten nieuwe forten er op korte tijd staan om een antwoord te kunnen bieden aan de dreigingen en aanvallen van de vijand.

C.F. Bendorp naar J. Bulthuis, Scheldezicht op het fort Liefkenshoek, einde 18de eeuw © Rijksmuseum Amsterdam

● fort liefkenshoek beveren

De aanlegsteiger (2)

Het fort beschikte maar over één toegang, aan de Scheldezijde. De aanvoer van troepen, munitie en voedingsmiddelen verliep zowel in oorlog als in vreedstijd via het water. Voor de uitwisselingen tussen Liefkenshoek en Lillo was de Schelde van cruciaal belang. Aanlegsteigers waren dat dus ook. De steiger van Liefkenshoek sloot aan op de toegangsweg naar het fort. In de jaren 1980 geraakte de steiger na een aanvaring in onbruik. Pas in 2022, na de aanleg van een nieuwe steiger, hernam het verkeer over water. De Waterbus verbindt Liefkenshoek nu met Lillo en Antwerpen.

De brug en de toegangspoort (3)

De vaste, stenen toegangsbrug over de verdedigingsgracht ligt er nog maar sinds 1928. Voordien lag er een houten ophaalbrug. Het historische ophaalmechanisme wordt tentoongesteld in het belevingscentrum. Tijdens de Tweede Wereldoorlog raakte de brug ernstig beschadigd. Het Belgische leger blies na de oorlog de boog over de toegangspoort op. Zo konden grote voertuigen het fort binnenrijden. In de jaren 1980 is de boog weer in zijn oorspronkelijke toestand hersteld.

De poortgebouwen (4)

Links en rechts van de toegangspoort staan de poortgebouwen. Ze zijn gebouwd in 1844 in de stijl van de nog jonge Belgische militaire architectuur. Tijdens de quarantaineperiode deed het rechtergebouw dienst als lijkenhuisje. Er waren ook een autopsiezaal en een laboratorium in ondergebracht. Sinds 2023 herbergt het een multifunctionele workshopruimte. In het linkergebouw waren bad- en douchekamers ingericht. Sedert 2007 doet het dienst als onthaalbalie.

De definitieve scheiding van Nederland en België

Hoewel de feitelijke scheiding van Nederland en België dateert van 1831 ging het fort Liefkenshoek pas in 1839 over van Nederlandse naar Belgische handen, na de ondertekening van het Verdrag der XXIV artikelen. Het fort kwam onder het beheer van het Ministerie van Landsverdediging.

De officierswoning (5)

De officierswoning is opgetrokken in de Franse periode om de hogere graden van het garnizoenskorps in te kwartieren. In de Staatse tijd stond op diezelfde plaats een kerk. De officierswoning werd in de loop der jaren verschillende keren verbouwd. Omstreeks 1905 kreeg het een verdieping. In de quarantaineperiode was de officierswoning het administratief hart van het lazaret van de quarantainedienst van de Schelde. De geneesheer en de verplegende staf logeerden hier. In de jaren 1960 en 1970, toen de site geen defensieve functie meer had, fungeerde het gebouw als vakantiewoning voor de gezinnen van Belgische militairen.

Op de dijk flankerde een herberg lange tijd de steiger voor de veerdienst © GAB, DAC-project

Wachten op DeWaterbus op de nieuwe steiger van het fort Liefkenshoek © Toerisme Oost-Vlaanderen

De restauratie van de boog van de toegangspoort in 1984

Valentijn Klotz, Zicht op Liefkenshoek, 1674. De kerktoeren staat prominent afgebeeld © Museum Plantin Moretus Antwerpen

De poortgebouwen in 1981 © GAB, G. Hellemans

● fort liefkenshoek beveren

De kanonnen (6)

Artillerie speelde een belangrijke rol in de verdediging van het fort. In 1840 was het uitgerust met 45 kanonnen van divers kaliber, drie houwitsers en twee mortieren. Tien 24-ponders stonden op de Scheldedijk, gericht op de stroom. Op het dak van de kat stonden twaalf ijzeren 18-ponders op houten onderstellen: affuiten. In januari 1985 kocht de gemeente Beveren vier kanonnen aan in Veere (Nederland). Ze hebben een kaliber van 36 pond en werden tussen 1808 en 1812 in opdracht van Napoleon gegoten in de Koninklijke Kanonnengieterij in Luik. Ze behoren dus niet tot de originele uitrusting van het fort. De affuiten werden naar originele plannen gereconstrueerd in eikenhout.

De kat (7)

De kat of *cavalier* van het fort heeft de vorm van een halve cirkel. Napoleon gaf opdracht tot de bouw in 1810. De kat staat centraal op het binnenplein en bestaat uit twaalf lokalen waarvan vijf met een verdieping. De lokalen zijn ongeveer dertien en een halve meter diep, zes meter breed en twee en een halve meter hoog. De binnen- en buitenmuren zijn meer dan een meter dik. Oorspronkelijk deden de ruimtes dienst als munitiemagazijn, voedseldepot en ziekenboeg, maar in de eerste plaats boden ze onderdak aan vierhonderd soldaten. In de quarantaineperiode werd de kat ingericht als een volwaardig hospitaal met een kapel, onderzoekszalen, een refter, een keuken, een wasserij en douche- en kleedcabines.

Aanvankelijk lag op het dak een dikke laag aarde. Er is plaats voor twaalf kanonnen. Omdat de Fransen de wallen rond het fort ophoogden, was de kat zelf veilig voor beschietingen. De schietgaten zitten aan de Scheldekant. Aan de landzijde zitten de deuren, die toegang boden tot het exercitieterrein.

Pijprokende Staatse soldaten en burgers, achttiende eeuw
© Rijksmuseum Amsterdam

Het regent pijpenstelen

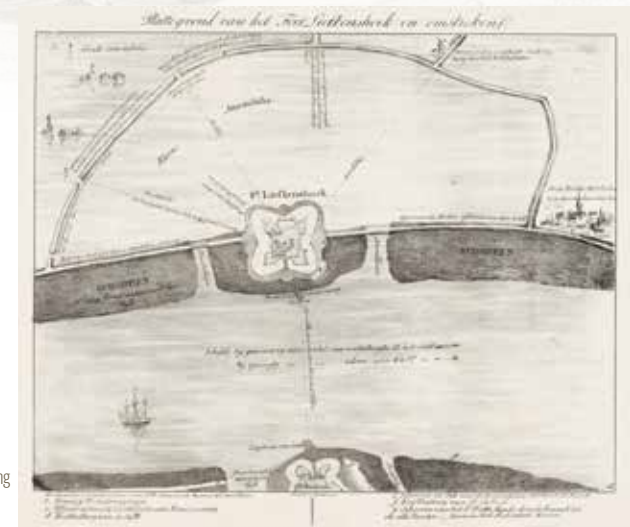
Tijdens graafwerken op de site werden in 1983 meer dan honderd pijpenstelen en pijpenkoppen teruggevonden. De ontdekkingsreizen omstreeks het midden van de 16de eeuw brachten tabak naar Europa. Het roken van kleipijpen groeide uit tot een populair gebruik dat zich razendsnel verspreidde onder de burgerbevolking maar ook onder soldaten. De pijpenstelen hadden een lengte tot wel 40 centimeter, waren fragiel en braken snel. De gebroken stelen werden weggegooid. Enkel de pijpenkoppen bleven intact. Van de 120 gevonden pijpenkoppen is 85% te herleiden tot de periode 1600–1750, toen er op het fort een Staatse bezetting aanwezig was.

Detail van de kat aan landzijde, 1981.
De verwijzingen naar het Belgisch leger zijn nog duidelijk zichtbaar.
© GAB, foto Gerry Smet

Vroegnegentiende-eeuws Frans kanon voor de kat © Toerisme Beveren

Situatieplan van de verdediging van de omgeving van het fort in 1815 met intekening van de kat en een nieuw kruitmagazijn
© Rijksmuseum Amsterdam

De Walcherenexpeditie

De aanleiding voor Napoleon om de bestaande bebouwing van het fort te ontmantelen en te vervangen door een *state-of-the-art* defensieve uitrusting, was de mislukte aanval van de Engelse marine op Zeeland en Antwerpen. De Engelsen stuurden eind juli 1809 een indrukwekkende oorlogsvloot met 40 000 soldaten en 6 000 paarden aan boord, het kanaal over. Ze moest Antwerpen en Vlissingen met hun haveninfrastructuur veroveren en Franse oorlogsschepen op de Schelde enteren. Middelburg, Veere en fort Rammekens capituleerden zonder slag of stoot op 31 juli. Vooraleer naar Antwerpen door te varen, besloten de Engelsen eerst Vlissingen tot overgave te dwingen, waarin ze na een belegering en een bombardement op 13 augustus slaagden. Een aanval van Zeeuwse koorts maakte duizenden Engelse soldaten ziek en dwong de oorlogsvloot terug te keren naar Groot-Brittannië. In de nasleep besliste de Franse legerleiding om het fort Liefkenshoek uit te bouwen tot een speerpunt van de Scheldeverdediging.

Het exercitieterrein en het paviljoen (8)

Onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog werd het fort verbouwd tot lazaret van de quarantainedienst. Op het vroegere exercitieterrein werd een paviljoen opgetrokken om de ernstig zieke en stervende opvarenden van besmette schepen te verzorgen. In november 1980 werd het vervallen paviljoen afgebroken. Tussen het paviljoen en de tien ziekenzalen aan de linkerkant van de kat was een muur opgetrokken om de besmette patiënten te scheiden van de herstellenden. Het tracé van de muur is nog te volgen in het grasveld.

Het ziekenpaviljoen met veranda in de besmette zone, 1981
© GAB, foto Gerry Smet

Het exercitieterrein anno 2022 met op de voorgrond het rode tracé van de quarantainemuur © Toerisme Beveren

Het kruitmagazijn (9)

Het kruitmagazijn is het oudste gebouw op de site. De sluitsteen boven de deur vermeldt 1810. Om in de haven van Antwerpen het ontploffingsgevaar te beperken, werd hier van 1816 tot 1829 het buskruit van de schepen op weg naar de Scheldestad tijdelijk opgeslagen. Bij de afreis uit Antwerpen werd het buskruit weer opgehaald. Het bomvrije magazijn – op het dak lag een dikke laag aarde – heeft een opslagcapaciteit van 50 000 pond kruit. De muren zijn meer dan een meter dik en de hoogte van het gebouw bedraagt zeven meter. De oorspronkelijke eiken verdieping is door de Duitse bezetter in de Tweede Wereldoorlog weggehaald. Het kruisribgewelf is zo te zien van op de grond.

De latrines (10)

Het toiletgebouw tegen de stenen walmuur dateert uit de quarantaineperiode. Het is uitgerust met Franse hurktoiletten. Het lag in de besmette zone en stond dus ter beschikking van de zieken.

In maart 2020 raasde storm Dennis door het land. Een rukwind ontwortelde een metershoge Canadapopulier die omviel op de latrines.

In 2024 werden ze vakkundig gerestaureerd.

Het kruitmagazijn in 1982

De quarantaineperiode

De quarantainelatrines in 2007 © GAB, foto-Eximius

De Belgische overheid gebruikte het fort Liefkenshoek tussen 1849 en 1952 als afzonderings- en herstellingsoord voor opvarenden van schepen getroffen door besmettelijke ziektes. De grote stoomschepen die Antwerpen bevoorraadden met overzeese goederen en de passagiersschepen die emigranten uit alle hoeken van Europa met honderden tegelijk naar het Amerikaanse continent brachten, moesten hier voorbij. Aangezien het fort op veilige afstand van de bewoonde wereld lag, was het een geschikte plek om zieken te verzorgen en gezonden in observatie te houden zonder de

burgerbevolking in gevaar te brengen. Aanvankelijk gebeurde dat met weinig middelen. Pas na de Eerste Wereldoorlog werd het fort omgebouwd tot lazaret en kreeg het een degelijke medische uitrusting.

De bunkers (11)

Om in de Eerste Wereldoorlog de Schelde te bewaken, rustte de Duitse bezetter de courtine tussen de bastions Kieldrecht en Doel uit met drie bunkers in gewapend beton. Het gaat om een waarnemingspost tussen twee schootsbunkers, bewapend met een kanon.

In 1917 bouwden de Duitsers de zogenaamde 'Hollandstellung', een verdedigingslinie van meer dan 200 bunkers in het Vlaamse landschap, van het Zwin tot Antwerpen. De Duitsers verwachtten immers een aanval van de geallieerden op Antwerpen uit het noorden. Die aanval is er dankzij de wapenstilstand van 11 november 1918 nooit gekomen. Ter hoogte van Antwerpen sloot de linie aan op de 'Antwerpstellung', een circulaire fortenverdediging rondom de stad.

Duitse bezettingen

Zowel tijdens de Eerste als de Tweede Wereldoorlog bezetten Duitse troepen het fort. Tussen 1940 en 1944 verbleef hier een eenheid matrozen-artilleristen die de toegang tot de Schelde moest verdedigen. Tijdens de bezetting in de Eerste Wereldoorlog schreef officier Baerwald, luitenant en staf van de eerste afdeling *Matrozenartillerie*, volgend liedje over het fort Liefkenshoek:

Liefkenshoek, Liefkenshoek, Liefkenshoek

Waar bij alarm
De brug niet omhoog wou
Kanonnen heb je ook
Maar wie te lang toekijkt,
Die krijgt ervan langs!

Wo Man Dich Alarmiert
Da ging nicht hoch die Brück!
Kanonnen hast du auch
Doch wer zu lange kuckt,
Den schlagen's vor der Bauch!

● fort liefkenshoek beveren

De uitkijktoren (12)

Kort na de Tweede Wereldoorlog richtte de Belgische Zeemacht op een van de schootsbunkers een uitkijktoren op, om tijdens de Koude Oorlog de trafiek op de Schelde nauwgezet te kunnen opvolgen. De belvédère biedt een adembenemend uitzicht op de scheepvaart op de Schelde, de havenactiviteiten op de twee oevers en de industriële vestigingen in de gewezen polders van Sint-Anna-Ketenis en Doel.

Een Duitse bunker en de uitkijktoren van de Belgische zeemacht op de dijk van het fort. © Toerisme Beveren

Geopark Scheldelta

Het Geopark Schelde Delta heeft het Unesco Global Geopark-keurmerk ontvangen. Unesco bestempelt de geologische, cultuurhistorische en landschappelijke waarde van het Schelde-estuarium als uniek. Nergens ter wereld is de wisselwerking tussen mens en water zo zichtbaar in het landschap aanwezig als in de Vlaams-Nederlandse Schelde Delta. Een evenwicht vinden tussen het goede en het nodige in dit dynamische landschap is moeilijk, en verdient alle aandacht die een Geoparkstatus biedt. Het huidige landschap is een verhaal van 50 miljoen jaar evolutie. De erkenning is een keurmerk dat internationale aandacht schenkt aan het geologische erfgoed van een gebied, en de daarmee samenhangende cultuurhistorie, met erfgoedplaatsen zoals fort Liefkenshoek.

- 1 grondplan
- 2 aanlegsteiger
- 3 brug
- 4 poortgebouwen
- 5 officierswoning
- 6 kanonnen
- 7 de kat
- 8 exercitieterrein
- 9 kruitmagazijn
- 10 latrines
- 11 bunkers
- 12 uitkijktoren
- brasserie
- oplaadpunt e-bikes
- fietsparking
- parking
- toiletten
- waterbus
- onthaal

wandelingen

- binnenomwalling
- buitendijk

Colofon

Uitgegeven door de deputatie van de Provincie Oost-Vlaanderen

Beleidsverantwoordelijke: An Vervliet gedeputeerde
Directie Erfgoed & Erfgoedsites · dienst Erfgoed
Anneke Lippens directeur
Jo Rombouts diensthoofd
Serge Migom: coördinatie

Auteurs: Carine Goossens en Bert Verwerft
Foto's: Gemeentearchief Beveren (GAB), tenzij anders vermeld
Grafische vormgeving: Ann Huyghe, directie Erfgoed & Erfgoedsites
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerke

D/2024/1933/7

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met de gemeente Beveren.

Praktisch

Ketenislaan 4 – Haven 1974 · 9130 Kallo

Open

1 april tot 31 oktober

van woensdag tot zondag en
op feestdagen van 9.30 uur tot 17 uur

1 november tot 31 maart

van woensdag tot vrijdag van 9.30 uur tot 17 uur en
op zaterdag, zondag en feestdagen van 13 tot 17 uur

Parking en brasserie zijn aanwezig

03 750 12 90

www.fortliefkenshoek.be

Erfgoedspokkels: Oost-Vlaams erfgoed in de kijker
www.oost-vlaanderen.be/erfgoedspokkels